

Az ezeréves magyar iskola

A kultúra szempontjából az iskola – minden

– Nemeskürty István professzorral beszélget Kronstein Gábor –

Az érett középkor kultúrája egységének egyházi alapja volt, de az elemi iskolai alapozásban, a magasabb szintű városi iskolákban, a nemesi udvarok képzési formáiban az egyház elfogadta a világi műveltségi elemeket is.

- Mit jelent a kultúra szempontjából az iskola?
- Mindent jelent. Elképzelhetetlen a kultúra iskola nélkül.

– A néprajz és a művelődéstörténet arról tanúskodik, hogy a szóbeliség korában is volt teruzszerű és szervezett képzés, tehát oktatás. Ezt a magyar történelem hajnalán mint pogány hagyatékot a kereszténység nevében szétverték. Veszteség érte-e ezzel a magyar kultúrát?

– Ha valóban szétverődött volna, biztosan veszteség érte volna. Különböző okokból azonban – valószínűleg nyelvünk már akkor tapasztalható elszigeteltsége miatt – a magyar nyelvű szóbeliség évszázadokon át fennmaradt. Tűnődni szokás például azon, hogy a magyar világi líra – különösen a szerelmi költészet – hogyan veszhett el, s miként lehet az, hogy *Balassi Bálint* személyében minden előzmény nélkül felbukkant. Azért képzeljük ezt így, mert ezeket az előzményeket nem írták le. Tévedés azt hinnünk, hogy nem éltek, hiszen ismerték, énekelték őket („Száll a madár ágról ágra, /Száll az ének szájról szájra”). Vagyis létezett a szóbeliségben a nyelvfenntartó, tudatáthagyományozó anyanyelvi kultúra.

Ezt az akkori értelmiség is tudta, amely az akkor egységes latin nyelvű műveltség körében élt. Az ő tudatvilágában is élt ez a kettősség: a latin nyelvű tudományosság és a változatlanul tovább élő anyanyelvű költészet. Szerencsére tehát nem pusztult ki semmi a honfoglaláskor keletebből magunkkal hozott kultúrából.

– Mivel gazdagította ezt a népi kulturális televenyt a latin nyelvű keresztény iskoláztatás, amely Magyarországon is az alakuló új magaskultúra alapja lett?

– Sokféle ágazik a válasz. Első gondolatként azt felelhetem: nagyszerűen kiegészítették egymást. Mert ha számba vesszük az egész keresztény világban a szigorúan latin nyelvű imaszövegeket és azok ősi, középkor óta élő magyar változatait, akkor megfigyelhetjük rajtuk a Keletről hozott színezés makacs jelenlétét.

„Sancta Maria, Mater Dei” – egy mozzanata az Üdvözlégynek – szó szerint „Szent Mária, Isten anyja”. Magyar nyelven ezt a latin sort így adta vissza a névtelen fordító: „Asszonyunk, Szűz Mária, Istennek szent anyja.”

Ez egyfelől igazolja, hogy igenis mélyen átélt keresztény vallásosság vert gyökeret a magyar lélekben már István király korában, ha nem előbb, másrészt pedig azt, hogy a bensőséges szeretetet, érzelmi átélést szépen zengő nyelv fejezte ki.

Válaszom második fele esetleg meglepő. Talán a magyar kultúra igen nagy szerencséje, hogy a XVIII. század második feléig az iskolaügy nem volt állami feladat. Az állam csaknem teljes érdektelenséget mutatott az iskolázás dolgaiban, nemigen foglalkozott vele. Az kizárólag az egyházra, illetve a reformáció óta az egyházakra és a kisközösségekre tartozott.

A mából visszatekintve ez riasztó. De ha beleéljük magunkat az akkori helyzetbe, ez nagyszerű. Mert az egyház gondoskodott arról, hogy a legegyszerűbb oktatási mozzanatban is jelen legyen az erkölcs és a hit. Ugyanakkor viszont lehetővé tett minden egyéni kezdeményezést. Az egyháznak ez a tágkeblűsége az évszázadok során igen szépen indáztatta a magyar kultúrát.

– Szóljunk egy szót a középkori értelmiségiről, aki az utókor szemében névtelen és arctalan, de mégis csak ő áll személyiségével a kultúra indáztatása mögött. Milyen értékeket sűrít össze tevékenységében egy ilyen iskolamester?

– Örülök a kérdésnek, mert ez ritkán kerül szóba még a magyar történeti összefoglalásokban is. Válaszom az, hogy – függetlenül az oktatástól – a párhuzamosan egymás mellett létező világi papság és szerzetesség adott csodálatos lehetőséget rá, hogy az egyház századokon át változva őrizze meg magát.

Amikor az erdőben magányos helyekre települt bencés kolostorok világa fölött átzúgott az idő, és nem volt már elég, hogy néhány szerzetes a mindenkori udvari központokban ellássa a szükséges írásbeliséget, nyomban megjelentek az új szerzetesrendek: a ciszterek, premontreiek és mások, majd felbukkannak a domonkosok és ferencesek, akik egyenesen a városok közepébe települnek be, és ott anyanyelvű képzést honosítanak meg.

A szerzetesség így hozott létre forradalmi fordulatot, de az egyház engedélyezett keretein belül, még ha ez a jóváhagyás viharos is volt a ferencesektől a jezsuitákig. Amint betelepül egy szerzetesrend a közösségbe, a helyi emberekkel óhatatlanul szoros kapcsolatba lép.

És itt térjünk rá a kérdés lényegére: mit tett a szerzetes, és mit élt át a gyerek. Vegyük először a nem anyanyelvűség előnyét. Ma már – a latin nyelvtanulás alkonya után – nem szokás arra gondolni, mit is jelentett, hogy egy magyar faluban oktató plébános vagy káplán – avagy a szerzetesi iskolában egy barát – felismerve a gyerekek között az igazán tehetségest, bekapcsolhatta őt a legmagasabb szintű európai képzésbe. Ugyanis az a gyerek, aki egy magyar faluból került Bolognába, Párizsba, Oxfordba (mert a legtehetségesebbek oda kerültek), ott latinul minden nehézség nélkül folytathatta a tanulást, amit otthon kezdett, legföljebb magasabb szinten.

Ma egy gyereknek, még ha jól el is sajátított egy idegen nyelvet, rendkívüli alkalmazkodási nehézséget okoz az idegen nyelv szabta, tőle idegen gondolkodásba beleszokni. Egy latinul tanuló középkori gyerek bárhol is élt Európában, már szülőföldjének iskolájában beleszokott abba a másik kultúrába, ezért tudta tanulmányait bármelyik külföldi univerziton folytatni.

Sajnálatos, hogy az ilyen egységes nyelvi szótértés lehetősége megszűnt. Mint ahogy azért is kár, hogy megszűnt az az egységes anyagi háttér is, az a támogatás, amit elvileg az egyháztól minden tehetséges diák megkapott a brit szigetektől a Visztula mellékéig.

Ugyanakkor az a gyerek össze tudta egyeztetni a szóbeliségben magával hozott emlékeket – nevezzük ezt akár a magyar mitológiának – azzal, amit a tanítójától hallott. Biztos, hogy tanítója nem tiltotta tanítványának a szóbeli kultúrával való kapcsolatát. *Anonymus*nál láthatjuk – bármilyen hencegve bizonykodik is, hogy ő milyen tudós szerző –: abban a pillanatban, amikor kimondja, hogy ő nem épít regösök csacska énekeire, nem használja parasztok meséit, elárulja azt is, hogy ismeri őket. Ha nem ismerte volna, nem hivatkozott volna rájuk. S mi több, tudjuk azt is, hogy felhasználta e kútforrásokat: művében számos mondát feldolgozott.

Ez a szerencsés harmónia fennmarad a reformáció korában is. Amikor a három részre szakadt, törökök sanyargatta Magyarország valamelyik falujában a tanítót, a lelkészt a falu közössége választotta – majdnem mindig pályázat útján –, a jövevény megfelelt a kisközösség érdekeinek és igényeinek, miközben ugyanazt a magasabb erkölcsiséget és teológiát tanította, mint amit mindenütt tanfoltak (még akkor is ugyanazt, ha az, amit átadott, felekezeti árnyaltabb volt).

A kor érdeme, hogy központi előírások, tanterv, felügyelők, minisztérium és egyéb intézmények nélkül, saját lelkiismeretének szigorú szavára ez a tanító, ez a lelkész megtanította a fiatalokat a magyar nemzeti tudatban létező legfontosabb dolgokra, az abban rejlő igazságokra.

Hangsúlyozni szeretném azt az értéket, amelyet a kor oktatásügyének spon-tán, belső egysége jelentett. Hogy a falusi tanítóság, éljenek tagjai egy erdélyi faluban, hódoltsági településen vagy egy dunántúli városkában, ugyanazt oktatta minden ízszebeszélés és külső kényszer nélkül az erkölcs, a magyar történelem és a világ fejlődő tudományosságának szellemében.

– *Hogyan ágazott ki ebből az egységes, de alapjában egyházi kultúrából a világi kultúra: a városi, a lovagi, a reneszánsz kori tudós értelmiségi művelődés?*

– Szerintem – a lényegre tekintve – nem volt különbség ezeknek a joggal elkülöníthető civilizációs jelenségeknek az oktatásában. Elképzelhetőnek tartom, hogy egy *Nagy Lajos* korabeli, egy *Mátyás*-kortárs vagy egy *Mohácsot* megélt tanuló az elemi iskolában majdnem pontosan azonos ismereteket szerzett, s – ezt aláhúznám – ismereteivel boldogulni is tudott a világban. Legföljebb az ismeretek gyakorlati alkalmazásának tanítása bővült például a könyveléssel, általában pedig a nyilvántartásra vonatkozó ismeretekkel.

A lovagi kultúra egy nagyon szűk réteg számára volt jelentős. De az is világi kultúra volt, akár a szélesebb kört érintő városi műveltség. S mint ilyen, a nemesség világi nevelésének része volt, Magyarországon is. Megkísérlem ezt megvilágítani. A XII. és XIII. század fordulóján Imre király a „trubadúrkirály”-nak tisztelt II. Alfonz aragóniai uralkodó lányát vette feleségül. *Konstancia* olyan szerepet töltött be a magyar udvarban a lovagi kultúra pártolása terén, mint jó háromszáz évvel később a nápolyi *Beatrix* a reneszánsz átültetésében: zenészek, költők, írástudók jöttek vele. *Peire Vidal*, a nevezetes provanszál trubadúr is megfordult az esztergomi udvarban. Mint írta is, „Magyarországon töltöm életem, a jó Imre királynál”.

Eközben a nép között elterjedt – mondjuk így – alapfokú közoktatás széles körben biztosította nemzedékeken át változatlanul az érett középkor kultúrájának egységét. Ennek az egységnek egyházi alapja volt, s a világi műveltség ilyen-olyan kiágazásainak felnövesztésében is közreműködtek egyházi személyek: az elemi iskolai alapozásban, de úgy is, hogy a magasabb szintű városi iskolákban, a nemesi udvarok képzési formáiban az egyház elfogadta az alapjaiban világi műveltségi elemeket is.

Ez csak úgy volt lehetséges, ha elfogadjuk: a középkori, mainál egységesebb léggörű politikai és erkölcsi kultúra hatotta át Európát; egyházi gyökerű s jórészt egyházi jellegű is, de – az egyház teljes tudomásul vételével – annál szélesebb körű. E kultúra elevenségét, hatékonyságát az egyház bizonyos fokú hajlékonysága biztosította.

Ennek volt része, hogy azok az egyházi személyek, akik a magas műveltség legfelső zárt körébe is felnőttek, jól ismerték koruk világi kultúráját is. Mint az a *Thomas Becket*, aki klerikus létére is világi erényeivel nyerte el *II. Plantagenet Henrik* barátságát, majd a kancellári méltóságot. Pompás lovas volt, nem kevésbé kiváló solymász, ivócimbora és társ a király szerelmi kalandjaiban. Ugyanakkor nagy tudású, ötletes vitatkozó és fáradhatatlan munkaerő, főhivatalkóként is.

Becket Tamás és a magyar *Bánffy Lukács*, a későbbi érsek *III. Béla* korában – együtt jártak a Sorbonne-ra. Ott ugyanazt tanulták. Átélték azt a nagy elvi vitát is, amely háborúkat is kirobbantott, hogy milyen legyen a legfelsőbb egyházi és a legfelsőbb állami vezetés kapcsolata. Ennek a vitának *Becket*, akit időközben Anglia primásává, Canterbury érsekévé tett a pápa, az életével áldozott. Királya megölette (1170. december 29-én – szerk. megj.).

Bánffy Lukács, aki szerzetesi aszkézisben élt és halt meg, aki tehát nem tette meg életében a nagy fordulatot a világiás kultúrától és életmódtól a hibátlan főpapi magatartásig, Magyarországon ugyanazt a nézetet képviselte: az egyházi vezetés függetlenségének tanát a mindenkori uralkodótól. Olyan szigorral képviselte, hogy néha azt gondoljuk, legszívesebben ő is vértanúságot vállalt volna. Szerencsére *III. Béla* sokkal bölcsőbb államférfi volt, semhogy a végsőre ragadtatta volna magát az érsek provokációjától. Így megoldották az egymás mellett élest.

Ennek csodálatos bizonyítéka, hogy – Európában addig példátlanul – Esztergomban egymás mellett állt a királyi és az érseki palota, valamint a székesegyház. Az érseknek napi tapasztalatként el kellett fogadnia a királyi udvar világi vonásait is, mert az a király bizánci tapasztalataiból és két francia orientációjú házasságából következett.

– Ugyanez a *Lukács* érsek, ugyanabban az időben a vértanú *Becket Szent Tamás* tiszteletét olyan mértékben népszerűsítette, hogy minden mai Tamás(i) végződésű falunk neve az angol mártír egyházfőről és nem az apostol Tamásról van elnevezve.

– *Mennyien tudtak akkoriban írni és olvasni? Mit tett a középkor a nők műveltségéért?*

– Erről a fontos kérdéstről alig esik szó. Nem mondok most százalékokat, de azt merem állítani, hogy az a gőgös – mából a múltba visszavetített – nézet, mely szerint a barokk kor és a felvilágosodás előtt az emberek nemigen tudtak írni és olvasni, nem helytálló. Különböző bizonyítékaink vannak rá, hogy a feltételezett-nél jóval több egyszerű ember írt és olvasott, de legalábbis olvasott. A gótika korában számottevő réteget alkotnak a városokban, majd a reformáció anyanyelvű iskolázása meg is többszörözi számukat.

Élt a XV. század első felében egy *Leibici Márton* nevű szepességi német, aki élete végén a pécsi bencés kolostor apátjaként működött. Emlékiratában pontosan leírja gyermekkori iskoláztatását Lőcsén. Apja, aki ott szerény iparos volt, tehát tudta iskoláztatni gyerekeit. Ebben az emlékiratban szót ejt a szerző anyja leveleiről is. Ez akkor is méltó a figyelemre, ha ez a polgárasszony csak egy írástudó férfinak diktálta volna is levelét.

Másfél századdal később *Bornemissza Péter* viszont azt írja le egyik prédikációs kötetében, hogy a kiválasztott részt a gyerekek telente olvassák fel a családban. Vagyis abban a korban az idős ember talán nem tudott olvasni, de a gyerekről már biztosan feltételezi, hogy olvas.

Mindkét példából az derül ki, hogy az iskolázottságból a férfiaknak jutott a nagyobb porció, de valamennyi azért az asszonyoknak is maradt. S ebben az összefüggésben beszéljünk az apácákról. Az ördög tudja, miért nem szokás figyelembe venni, hogy például *Árpádházi Szent Margit* magyarul és latinul tudott, a magyar krónikákat ismerte és böngészte. Ez világosan kiderül a szentté avatási pert megelőző tanúvallomásokból. Más. Egy szerzetes magyarra fordította *Judit* könyvét a Bibliából a húga kedvéért, aki az erdélyi Tövisen volt apáca. Tette azt azért, hogy a sorornak a cella magányában legyen mit olvasgatnia.

E téren is vannak természetesen fokozatok. Az olvasgató apácák mellett kis számban éltek a zárdákban kódexmásolásra kiképzett apácák is. *Ráskai Lea*, aki domonkos rendi nővér volt, a XV. és a XVI. század fordulóján rendtársnőivel a legtöbbet tette azért, hogy nagy számban fordítsanak le magyar nyelvre kódexeket. A rend budakeszi kolostora és főiskolája európai rangot vívott ki. E nővérek keze munkájának köszönhető valószínűleg az Ómagyar Mária-siralom is.

– *Beszéljünk végül arról az áttörésről, amelyet a reformáció és a humanizmus hozott – részben a közoktatás felvirágoztatásával – a magyar kultúrába...*

– Mint katolikus mondom azt, hogy a reformáció nemcsak hogy jelentős a kultúra számára, hanem magát a magyar nyelvet is megmentette. Nem lehetetlen, hogy nyelvünk a reformáció nélkül elenyészett volna, legalábbis az alsó néposztályok otthoni használatú nyelvévé korcsosodik.

Nem biztos, hogy amit most állítok, azt a református teológusok is vallják, hogy a kálvinizmus hazai térhódításának hitbéli oka van. A reformáció éppen Magyarorszáig jutott el, keletebbre már nem. Eljutott, noha az országban nem volt olyan polgári-fejlettség, mint amihez szokás kötni a lutheránus és kálvinista tanok befogadásának sikerét.

Mi ez a hitbéli ok? A török tragikum évtizedeiben a rendkívül vallásos magyar országglakosság őszintén azt gondolta, hogy a törököt az Isten hozta a nyakára büntetésül, meg kell tehát javulnia. Többek között vissza kell térnie az ősi keresztény felfogáshoz, s meg kell szabadulnia az akkori reneszánsz pápaság és egyház liturgikus cifraságaitól. Ezért fogalmazok úgy, hogy a reformációhoz való pusztá csatlakozás ténye nemzetmentő lelkiismereti döntés volt a magyar népben. Ha az emberek közül sokan azt gondolták, ők éppen csatlakozásukkal válnak igaz katolikusokká, az részben a konvertita ferenceseknek köszönhető. Az első reformátorok igen nagy többsége ugyanis ebből a – nép nyelvén prédikáló, legplebejusabb – rendből eredt.

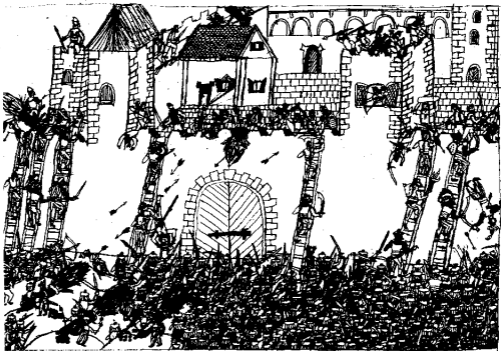
Mivel *Luther* és *Kálvin* az anyanyelvű igehirdetést szorgalmazta, sőt azt, hogy a legegyszerűbb ember is jogosult legyen a Bibliát anyanyelvén olvasni, értelmezni a maga értelmé és szíve szerint, a lelkes reformátorok vallási kötelességüknek tartották, hogy olvasni tudjon a nép és legyen képes az értelmezésre. Ez magyarázza, hogy noha 1526-ig a gazdag és nagy hatalmú Magyarországon nem volt nyomda, nem is jelentek meg magyar nyelvű könyvek, az elszegényedett, hadak dúlta Magyarországon sorra keletkeznek a nyomdák, és özönével jelentek meg magyar nyelvű nyomtatott művek.

Szenzációs ez a gyors és mély fordulat. Hajtórugója bizonyosan a vallásos lelkiismeret. Ez az irodalom éppen ezért, mondhatni, plebejus jellegű volt. Szerzői hihetetlen ingerültséggel bíralták a magasabb társadalmi osztályokat, nem is mindig igazságosan. De ez mellékes. A lényeg az, hogy a magyar írásbeliséget mindenképpen a reformáció bontakoztatta ki. Túlnyomó részét jobbágyfiak, zsellérsarjak írják. Ők képviselik a magyarok lelkiismeretét egy olyan korban, amikor a tökéletesedett nyelv egy megszűnt állam helyett átvette a nemzetfenntartó szerepet.

A költészet mellett a nyelv fejlődésének másik ága a magyar fogalmi gondolkodás kialakulása volt, amelyet különösképpen az igen bonyolult gondolatosságú Biblia több változatú magyarra fordítása lendített előre. A *Bornemissza Péter* és *Balassi Bálint* által használt szókincs sokezer szava, árnyalt érzelmi világa, a bonyolult gondolkodás hajlékony kifejezése késett volna, ha *Pesti Gábertől* (1536) *Károly Gáspár* teljes Bibliájáig (1590) nem rugaszkodott volna neki tucatnyi írástudó a bibliafordításnak.

A reformáció korának magyar kultúráját a trópusi esőerdők dús vegetációjához hasonlíthatjuk, amelynek szellemi növénytársulásában szerény bokor, hogy a (kis)közösségek anyanyelvi iskolák hálózatát tartják fenn a háromfelé szakadt országban, míg fenn a csúcson *Károly-Bornemissza-Balassi* életművét találjuk. A XVI. században tehát anyanyelv-iskola-irodalom-vallás (reformáció)-hazaféltes és -szeretet-magyarságtudat – egymást kölcsönösen feltételező fogalmakká ötvöződnék a társadalom gondolkodás- és érzelmvilágában.

Mindez valóban a középkori magyar kultúra és iskoláztatás megkoronázása.

Hivekovics Zoltán, 10 éves